

BİZANS TARİHÇİSİ THEOPHANES BYZANTİOS'DA TÜRKLER

Çeviren: Ali Ahmetbeyoğlu*

VI. yüzyılda yaşamış olan fakat hayatına dair bilgi bulunmayan ve aynı adı taşıyan diğer Bizanslı yazarlardan tamamıyla ayrı tutulması gereken Theophanes Byzantios, Bizans imparatorları II. Justinos (565-578) ve I. Tiberios (578-582) devri hadiselerini (565-581) kaleme almış bir müverrihtir. Eserini on kitapta toplamıştır. Theophanes Byzantios, Roma-Pers savaşlarını yakından takip etmiştir. Nitekim tarihine başlangıç olarak Joannes Comentiolus'un Pers Kralı'na elçi olarak gönderildiği 566 yılını esas almıştır. Bu, I. Justinianos (527-565) ve Pers Kralı I. Hüsrev (531-579) arasında imzalanan barış anlaşmasının bozulduğu tarihtir. Theophanes, İmparator Mavrikios (582-602)'un son yıllarında kaleme aldığı eserini, 572 yılında başlayan ve 591'e kadar devam eden İran savaşının onuncu yılı olaylarıyla bitirmiştir (581). Bir başka deyişle Tiberios'un iktidarının son yılı ile nihayetlenmiştir. Theophanes, II. Justinos ve I. Tiberios dönemleri yanında Justinianos'un yaptıklarından da bahsetmiştir. Theophanes Byzantios'un eseri günümüze ulaşmamıştır. Sadece Photios¹'un kitabında yer alan bazı parçalar mevcuttur². Bunlar Carl Müller tarafından Grekçe ve Latince olarak neşredilmiştir³. Her ne kadar Theophanes Byzantios'un eseri tam olarak elde değilse de, bilinen parçalarlar da Türkler (Gök-Türkler), Avarlar, Sabirler ve özellikle Eftalitlere dair kayıtlar yer almaktadır. II. Justinos'un Avarlara karşı Gök-Türkler ile anlaşması, Gök-Türk ülkesinden İstanbul'a gelen elçi, Gök-Türklerle gönderilen Bizans elçilik heyeti, Bizans ülkesine ipeğin gelişi, Eftalitlerin Persleri mağlup etmesi, Gök-Türklerle yenilmesi ile Sabirlerin Perslerin safında savaşmalarından mevcut fragmentlerde bahsedilmektedir.

---

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, aliahmetbeyoglu@gmail.com

¹ İmparatora akraba Bizanslı bir aileye mensup olan Photios, 858-867 ve 877-886 yıllarında iki kez İstanbul Patrikliğinde bulunmuştur. Çok iyi bir eğitim alan ilahiyatçı Photios, dinî konular yanında engin bilgisiyle farklı alanlarla ilgilenmiştir. Kitaplara ola merakı sayesinde kayıp birçok eser tanımlanmıştır (Olympiodoros gibi). Gy.Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin 1958, s.475.

² Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, s.539-540.

³ C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, Paris 1851, s.270-271.

Photios vasıtasıyla bilinen ve C. Müller'in yayınladığı Theophanes Byzantios'un metninin tercümesi:

METİN

1. Theophanes Constantinopolitanus'un on kitabı okundu. Bunlardan ilki, İmparator Justinianos ile Pers Kralı Chosroes (I. Hüsrev)'in karşılıklı imzaladıkları (562) o anlaşmaların⁴ bozulmasından dolayı çıkmış olan meşhur Pers savaşı ile başlar⁵. Üstelik Justinianos'un şimdi halefi olan Justinos,

⁴ İmparator Justinianos, doğu sınırında güvenliği sağlayıp batıda seferler yapabilmek için Sasani Devleti'ne haraç ödemek pahasına Sasani Kralı I. Hüsrev ile "Ebedi Barış" antlaşması yaptı. Ancak daha 538 yılında I. Hüsrev komutasında Sasani ordusu ebedi barışı bozarak Anadolu'daki Bizans sınırına saldırıya geçti. Aynı yıl içinde Sasani ordusu Fırat Nehri'ni geçerek Anadolu'nun güneyine doğru ilerledi. Bizans, bu saldırıya hazırlıksız yakalandı. Fırat bölgesinde çok az askeri vardı ve Sasani ordusu ile bir meydan savaşına girmesi mümkün değildi. Nitekim yapılan savaşta büyük bir darbe yedi. Ordusunu bizzat yöneten I. Hüsrev, Mezopotamya mevkilerini kuşatmaktan uzak durup Anadolu'nun güneyine yönelerek Suriye bölgesindeki en zengin ve en önemli kentlerden biri olan Antakya'ya saldırıp ele geçirmeyi başardı. Antakya, Halep ve Apamea'yı da aldıktan sonra Anadolu'nun içlerine doğru hızla ilerledi. Bu durum karşısında Bizans bir şey yapamadı ve daha önce akdedilen Ebedi Barış antlaşmasındaki tazminat miktarını yükseltmek yoluyla Justinianos beş yıllık bir barış antlaşması sağladı. Bu antlaşma iki defa uzatıldıktan sonra ancak 562'de elli yıllık sulhu garanti eden kalıcı bir barış antlaşması haline getirildi. Buna göre İmparator Sasani'lere senelik büyük bir meblağ vermeyi taahhüt ediyor, Sasani Kralı ise, dinî içtihatlarından vazgeçmeleri şartıyla ülkesindeki Hristiyanlara serbestlik tanıyacağına dair söz veriyordu. Ayrıca Sasani ve Bizans tüccarları daha önce tespit edilmiş olan ve gümrük teşkilatı bulunan yerlerden geçeceklerdi. Bu barışın Bizanslılara maliyeti haracın tekrar yükseltilmesi nedeniyle fazla oldu. Fakat Bizans İmparatoru Justinianos, hiç olmazsa Anadolu'nun güneyinin Sasani'lerden boşaltılmasını sağlayabildi. Bu tarihten sonra iki devletin sınır bölgelerinde Sasani etkinliği ve nüfuzu artmış, Bizans ise ikinci planda kalmıştır. Gregoryus Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I(çev. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s.152-153; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. M. Mansel) Ankara 1943, s.176-177; R. Furon, *İran* (çev. G. Kemali), Ankara 1943, s.99-100; G. Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. yüzyıllar)", *Turkish Studies*, 6/1, 2011, s.714.

⁵ İmparator Justinianos'un vefatından sonra yeğeni II. Justinos 565 yılında İmparator olunca Sasani Devleti'ne her yıl verilen vergiyi vermeyi reddetti. Bunun üzerine Bizanslılar ile Sasani'ler arasında düşmanlık tekrar başladı. Bizans İmparatoru II. Justinos, 570 yılında Sasani'ler ile başlayan düşmanlık üzerine doğu orduları komutanına haber göndererek Sasani savaşına hazırlık yapmasını istedi. Sasani Kralı I. Hüsrev, Adharman komutasında Sasani ordusunu Anadolu'ya gönderdi. 573 yılında Bizans-Sasani sınırını aşan Sasani ordusu Anadolu'da hızla ilerleyerek Antakya surlarının önüne geldi. Antakya surlarını aşan Sasani ordusu, şehre girerek meşhur Julian Kilisesi dâhil olmak üzere bütün şehri yakıp yıktı. Sasani istilasını takip eden yıllarda Bizans İmparatoru II. Justinos, Sasani saldırılarını durdurmak için gelecekte imparator olacak Tiberos'u ordunun başına getirdi. Tiberios, Bizans ordusunu güçlendirmek için Sasani'lerle 575 yılına kadar barış antlaşması yaptı.

İmparatorluğunun bir yılını daha geride bırakırken (566), Hüsrev bu anlaşmaları kendisi bozmuştu. Böylece bundan sonra efsanevi bir anlatımla kutsanmış olarak savaşın onuncu yılına kadar ilerledi. Gerçekten de bunu kitabının bizzat onuncu cildinde hatırlatır, Justinianos'un yönetiminde yapılmış olan her bir şeyi kendisinin yazmış olduğu ve üstelik bunların çoğunu on kitapta toplamış olduğu yeterince açık bir şekilde görülmektedir. Zira bu kitapta, Justinos, Comentiolos aracılığıyla Suaniae'yı Chosroes'ten geri istendiğinde, kendisi bunu sözleriyle onaylayıp, fiilen gerçekleştirmemesi üzerine, bu nedenle yapılan antlaşmanın bozulduğunu anlatır. Bütün Mezopotamya'da, takip edecek felaketlerin bir başlangıcı olarak deprem olduğunu da zikreder.

2. Doğuda Don Nehri kıyısında, Massagetler tarafından uzun zamandan beri denilen, Persler tarafından kendi dillerinde Kermichiones adı verilen Türkler yaşar⁶. Bunlar o dönemde İmparator Justinianos'a, Avarları kurtarmamasını dileyerek, hediyelerle birlikte elçiler gönderdiler (562)⁷.

Bizans ordu komutanı Tiberios, Bizans İmparatoru II. Justinos'un ölümünden sonra 578 yılının Eylül ayında Bizans İmparatoru oldu. Tiberios, imparator olduktan sonra II. Justinos döneminde devletin uğradığı zararları telafi etmeye çalıştı. Bu doğrultuda Justinian adında bir komutanı doğu orduları komutanlığına getirdi. Doğu ordusu komutanı büyük bir orduyla Dara'ya gitti. Bunu haber alan Sasani Kralı I. Hüsrev, Tomkosroes komutasında Sasani ordusunu Bizans ordusunun Anadolu'nun doğusunda ilerlemesini durdurmak için gönderdi. Bu şekilde başlayan Bizans-Sasani savaşı üç yıl devam etti. Üç yıl süren karşılıklı akınlara barış yapılarak bir süreliğine ara verildi. Bizans ordu komutanı Mavrikios, barış sürecini değerlendirerek Bizans ordusunu yeniden güçlendirdi.

581 yılında Bizans ordusu komutanı Mavrikios, 15 000 askerden oluşan Bizans ordusu ile Bizans-Sasani barışını sona erdirerek Sasani sınırına saldırdı ve Sasani ordusuna ağır bir darbe vurduktan sonra zafer kazanmış ordu komutanı olarak İstanbul'a geldi. Bizans senato üyeleri 582 yılında Tiberios'u imparatorluktan indirirerek Mavrikios'u Bizans İmparatoru yaptılar. Mavrikios'un imparator olmasından sonra İmparator II. Justinos döneminde başlayan ve 20 yıl boyunca çeşitli aralıklarla devam eden Bizans-Sasani savaşı geçici de olsa durdu. Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (İngilizce'ye tercüme edenler; Cyril Mango- Roger Scott- Geoffrey Greatrex), New York 1999, s.371-374; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara 1986, s.73; G. Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. yüzyıllar)", s.716.

⁶ Persler yani İranlılar tarafından Kermichion diye adlandırılanlar Gök-Türklerdir. Kermichion adının Chion unsuru, Hunların Farsça Hyón adının Yunanca kaydedilmiş şeklidir. Hun ismi Gök-Türkleri belirtmek için de kullanılmıştır. K. Czeglédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri* (çev. E. Çoban), İstanbul 1998, s.66. Ayrıca Kermichion adının Juan-Juanlar (gerçek Avarlar) ve Avarlar ile ilişkilendirilmesi için bk. E. Chavannes, *Batı Türkleri Tarihi* (çev. M. Koç), İstanbul 2007, s.295-296.

⁷ Theophanes Byzantios'un kayıp eseri en önemli kaynakları arasında yer alan VI. Yüzyıl müverrihi Menandros (bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinotucica*, I, s.422; R. C. Blockley, *The History of Menander The Guardsman: Introductory essay, Text, Translation and Historiographical notes*, Liverpool 1985), bu elçilik heyetinin gönderilmesi hakkında şunları yazar: "Justin'in saltanatının 4. yılının başında (*Burada kastedilen 565-578 yılları arası*

İmparator hediyeleri içtenlikle kabul etti ve elçilere her tür iyilikseverlik (misafirperverlik) ve insancılık sergileyerek onları yurtlarına gönderdi. Pannonia'da yaşayan Avarlar çok geçmeden yaklaştıklarında, Roma barışından faydalanmayı diliyorlardı. Türklere güvence verilmesi ve imzalanan anlaşmalardan dolayı bu barış isteklerini reddedilmiş sayıyorlardı⁸.

3. Persli bir adam Konstantinopolis'te Romalılar tarafından daha önce bilinmeyen ipek böceklerinin kaynağını İmparator Justinianos'a gösterdi. Serus bölgesinden gelen bu Persli, kurtçuk tohumlarını bir değnek içinde saklayıp güven içinde Konstantinopolis'e getirdi ve ilkbahar geldiğinde tohumları dut yapraklarına besin olarak yerleştirdi: beslenen bu yapraklar, dallar halinde kendi etraflarına dolandılar ve şaşırtıcı bir şekilde büyümeye başladılar⁹. Böylece İmparator Justinianos'un, Türklerin huzurunda ipekböceğinin kaynağını ve dokuma sanatını sergilemesi üzerine, büyük bir hayrete düştüler. Zira o sırada onlar, Serus'un, önceden Perslerin hâkim olduğu liman ve kapılarını tutuyorlardı. Zira halkın genel adını kendisinden aldığı Ephtalitlerin Kralı Ephtalanos, Peroz'u ve Persleri yendiğinde, Persler buradan kovulduktan sonra Ephtalitler durumlarını gerçekten iyileştirdiler (işlerini düzene koydular)¹⁰.

---

imparatorluk yapmış olan II. Justinos'dur ve söz konusu olan yıl miladi 568 senesidir.)Türklerden bir elçilik heyeti Bizans'a geldi. Türklerin gücü gittikçe arttığından dolayı, daha önce Eftalitlerin şimdi ise Türklerin hâkimiyeti altında olan Sogdlular (*Σογδαίται Sogdetae*), hükümdarlarından, Perslere bir elçilik heyeti gönderilmesini istediler, Sogdluların oraya seyahat ve Medlere (*Μήδοι Midi*) ham ipek satabilmesine müsaade edilmesi talebinde bulundular. İstemi kabul etti ve Sogdlu elçilik heyetini gönderdi, onların lideri ise Maniakh (*Μανιάχ Maniah*) idi... Sogdluların lideri olan Maniakh, İstemi'ye, Türkler için Romalılar ile dostluğu sürdürmenin ve onlara, başkalarından daha fazla kullandıklarından dolayı, bunu fırsat bilerek ham ipek satmanın daha iyi olduğu önerisinde bulundu. Maniakh (kendisinin), Romalılar ile Türkleri dost haline getirmek niyetiyle, Türk elçileriyle birlikte memnuniyetle yola çıkmaya hazır olduğunu da söyledi. İstemi bu teklifi uygun gördü ve onunla, iltifatlar ve değerli ham ipekten hediyelerle birkaç mektup iletecek olan başka birkaç kişiyi Roma İmparatoru'na elçi olarak gönderdi...' A. Ahmetbeyoğlu,'Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler'', *Tarih Dergisi*, Sa: 50, s.14-15.

⁸ Burada bahsedilen Avarlar Gök-Türklerin 552 yılında mağlup ettiği Juan-Juanlar'dır. Bu mevzua dair Menandros'da řu bilgiler verilir:'Gök-Türklerin lideri İstemi, Avarların kaçtığını ve kendi ülkesinden ayrılmaları ile Türklerin mülklerine verdikleri zararı öğrenince, doğal olarak bozkırlı kavimlerde olduğu gibi, övünerek ve gururlanarak şunları söylemiştir:'Onlar kuş değil ki Türklerin kılıçlarından kaçabilmek için gökyüzüne uçabilsinler, onlar balık değil ki sulara girip denizin derinliklerine saklanabilsinler; sadece yeryüzünde yolculuk edebilirler. Eftalitler ile savaşımıza son verir vermez, Avarlara saldıracağım ve benim kudretimden kaçamıyacaktılar'... İ. Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, İstanbul 2009, s.39.

⁹ İpeğin Bizans'a gelişi hakkında Auguste Bailly, *Bizans Tarihi* (çev. H. şaman), İstanbul, s.98.

¹⁰ Ephtalit adı Hun hükümdarı Ephtalanos'tan gelmektedir. Ephtalanos adının aslında, Eftalit paraları üzerinde görülen Hephthal-khion olduğu ve ilk kelimenin sülale, ikincisinin de kavim ismini gösterebileceği düşünölmüştür. İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997, s.85. Ak

Bunları, küçük bir çatışmada yenen Türkler bu topraklardan kovdular¹¹. Justinos Türklerle elçi olarak Zemarkhos'u gönderdi(568)¹². Bu elçi onları hem devlet adına şölenlere davet etti hem de her tür resmi mükellefiyetten muaf tutularak Konstantinopolis'e gönderildi. Bundan dolayı Chosroes, Roma halkının dostu olan, bir zamanlar Macrobiuslar, şimdi ise Homeritae adı verilen Aethioplular (Etyopyalılar)'a yönelik bir keşfe girişti ve Homeritae Kralı Sanaturces'i Pers komutanı Meranes sayesinde sağ ele geçirdi, onların kentini yağmalayıp halkını köle etti. Surena tarafından kötü muamele gören Ermeniler, bağlılık ve dindarlık görevlerinin en büyüğü olarak, kardeşi Manueles tarafından öldürülen Vardanos ile ittifak yaparak Surena'yı ve Vardus adında başka birini öldürdüler ve Perslerden ayrılarak Romalıların tarafına geçtiler. Yerleşmiş oldukları Dubios adındaki karargâhı terk ederek Romalıların bölgesine geldiler ve bizzat bu olay Perslerin Romalılarla anlaşmalarını ve ateşkesi bozmalarında en önemli neden oldu. Bunların ardından hemen İberler de ayaklandılar ve liderleri Gorgenesle birlikte Romalıların tarafına geçtiler. O zamanlar ise İberlerin merkezi Tiphilis idi.

4. Artık Doğunun komutanı ilan edilen Justinos'un kuzeni Marcianos, Justinos'un İmparatorluğunun sekizinci yılında Chosroe'ye karşı keşfe gönderildi (572). Zira Ermenilerin önderi Joannes ve Pers komutanı Meranes ve hatta Baramannes (Mar.?) ordu topluyorlardı. Üstelik Ermeniler; Colchi, Abasgi ve Alan Kralı Saroes'i, Merani'yi, hatta Sabiri'yi (Sabirler)¹³, Daganes'i ve

---

Hun-Eftalit Sasani mücadeleleri için bk. E. Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Ankara 1973, s.77-83.

¹¹ Menandros aynı hadise hakkında şunları söyler:“İmparator tercümanların yardımıyla İskitçe (*Σκυθικόν Skitikon*) mektubu okuduktan sonra elçiliği lütfkâr bir biçimde kabul etti. Sonra elçilerden Türklerin yönetim şekli ve ülkeleri hakkında sordu. Bunlar, kendisine, dört prenslikten oluştuğunu ancak bütün kavim üzerindeki en yüce gücün sadece İstemi'ye ait olduğunu beyan ettiler. Ayrıca onlar, Türklerin Eftalitleri nasıl hükümlerlikleri altına aldıklarını ve vergiye bağladıklarını anlattılar. “Eftalitlerin bütün gücü” dedi İmparator, “böylece yok mu edildi?”, “Tamamen”, diye cevap verdi elçiler...”. A. Ahmetbeyoğlu, “Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”, s.15.

¹² Menandros elçinin gönderilmesine dair;“Önceden Saka (*Σάκαι Saka*) olarak adlandırılan Türkler Justin'e (*Ιουστινός İustinos*) bir barış elçiliği gönderdikten sonra, İmparator da Türklerle bir elçilik göndermeye karar verdi. Nitekim Doğu eyaletlerinin yönetiminden sorumlu komutan Kilikyalı (*Κιλικία Kilikia*) Zemarkhos'a (*Ζήμαρχος Zimarhos*) elçiliğe hazırlanmasını emretti. Zemarchus (Zemerkos) uzun yolculuk için her şeyi hazırladıktan sonra – bu yolculuk Justin'in (*Burada kastedilen 565-578 yılları arası imparatorluk yapmış olan II. İustinos'dur ve söz konusu olan yıl miladi 568 senesidir.*) hükümdarlığının dördüncü yılının sonuna doğru oldu – 15 yıllık Endiksiyon'un ikinci yılında (*Miladi 568*), Latinler'in Ağustos dedikleri ayın başlarında, bizzat Maniakh ve refakat edenlerle beraber Bizans'tan yola çıktı” bilgilerini verir. A. Ahmetbeyoğlu, “Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”, s. 16.

¹³ Ş. Baştaş, “Sabir Türkleri”, *Belleten*,5, 1941, s.72-73.

Ali Ahmetbeyoğlu

Dilmaina halkını kendilerine müttefik olarak bağladılar. Marcianos, Nisibenilerin kenti yakınında savaş yapıp Meranes'i kaçırmaya zorladı. Bu çarpışmada bin iki yüz kişi öldü, hayatta kalan yetmiş kişiyi ele geçirdi. Romalılardan ise sadece yedi kişi eksikti. Çok geçmeden Nisibenilerin surlarını kuşatmaya aldı. Durumun erken farkına varan Chosroes, dört yüz bin atlı, yüzün üzerinde de piyadeyi yanına alarak, yardım getirmek ve Romalılar ile çarpışmak için aceleyle geldi. Bu sırada Marcianos İmparator'un huzurunda imparatorluğa özenmekle suçlandı ve Justinos hilekârlara güven duyarak orduyu onun yetkisinden alarak Justinos'un Tzirus lakaplı oğlu Theodoros'un emrine verdi. Böylece işler karışınca Romalılar da kuşatmayı kaldırdılar ve Chosroes Daras kuşatılan şehri zorla aldı (573)¹⁴.

---

¹⁴ C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, s.270-271.